

Italien og Spanien de laveste børnetal i Vesteuropa, mens Irland har et af de højeste. De senere års stigning i svenske og danske børnetal indikerer, at tilpasningen til de nye familiemønstre, både i form af lovgivning og arbejdsdelingen i den enkelte familie også spiller ind. Endelig er det indlysende, at adgang til abort og præventionsmidler har betydning for fertiliteten. Danmarks-historiens største dyk i børnetallet startede i 1966, da p-pillen blev frigivet.

Som nævnt er det er ikke således, at Bonke ser bort fra ikke-økonomiske faktorer. Han inddrager nogle af dem, der er omtalt her undervejs i sin rapport, og de kommer også ind, når han afslutningsvis fokuserer på tre lande, men de underbetones i hovedkonklusionerne. Så besnærende det end kunne være at finde én forklaring på udviklingen i tid, arbejde og køn, så mener jeg, at man må konstatere, at kønsarbejdsdelingen bestemmes af et samspil mellem økonomiske, politiske og ideologiske faktorer. I forbindelse med beslutninger om velfærdsstatens fremtidige udvikling, vil det derfor også have betydning, hvor højt målsætningen om ligestilling mellem kønnene står på den politiske dagsorden.

Anette Borchorst
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Hans-Jørgen Schanz, *Karl Marx. I Tilbageblik Efter Murens Fald*, Århus: Modtryk, 1994, 154 s., kr. 168,00.

Bogen er en publicering af en forelæsningsrække, som Hans-Jørgen Schanz i forårssemesteret holdt på Institut for Idehistorie i Århus. Såvel forelæsningsrækken som bogen har titlen *Karl Marx i tilbageblik efter Murens fald*. Det er i flere henseender en mærkelig bog. Den rummer ikke - som titlen kunne forlede en til at tro - sammenhængende refleksioner over Marx og socialismen efter Murens fald. Ej heller gøres der noget forsøg på at sætte Marx' teorier i relation til den nutidige samfundsvidenskabelige teoriudvikling og diskussion, således som denne for eksempel folder sig ud i Giddens', Cohen's, Elster's, Olin Wright's og mange andres gentagne livtag med Marx. Der er heller ikke tale om nogen generel introduktion til Marx a la McLellan eller herhjemme Jørgen K. Bukdahl. Bogen er primært en blanding af en forsinket programmerklæring og et tilbageskuende forsvar for den kapitallogiske grundposition, som den for eksempel kom til udtryk i Schanz' gamle bog fra 1973 *Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status*.

Bogens mest interessante afsnit er måske nok Schanz' refleksioner over 68-studenternes Marx-læsning og hans præcisering af den kapitallogiske grundposition. Han fremhæver her to vigtige „momenter“: For det første, at „det marxske teorikorpus blev revet fri af indlejringen i 'marxismens historie'“ (p.

Italien og Spanien de laveste børnetal i Vesteuropa, mens Irland har et af de højeste. De senere års stigning i svenske og danske børnetal indikerer, at tilpasningen til de nye familiemønstre, både i form af lovgivning og arbejdsdelingen i den enkelte familie også spiller ind. Endelig er det indlysende, at adgang til abort og præventionsmidler har betydning for fertiliteten. Danmarks-historiens største dyk i børnetallet startede i 1966, da p-pillen blev frigivet.

Som nævnt er det er ikke således, at Bonke ser bort fra ikke-økonomiske faktorer. Han inddrager nogle af dem, der er omtalt her undervejs i sin rapport, og de kommer også ind, når han afslutningsvis fokuserer på tre lande, men de underbetones i hovedkonklusionerne. Så besnærende det end kunne være at finde én forklaring på udviklingen i tid, arbejde og køn, så mener jeg, at man må konstatere, at kønsarbejdsdelingen bestemmes af et samspil mellem økonomiske, politiske og ideologiske faktorer. I forbindelse med beslutninger om velfærdsstatens fremtidige udvikling, vil det derfor også have betydning, hvor højt målsætningen om ligestilling mellem kønnene står på den politiske dagsorden.

Anette Borchorst
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Hans-Jørgen Schanz, *Karl Marx. I Tilbageblik Efter Murens Fald*, Århus: Modtryk, 1994, 154 s., kr. 168,00.

Bogen er en publicering af en forelæsningsrække, som Hans-Jørgen Schanz i forårssemesteret holdt på Institut for Idehistorie i Århus. Såvel forelæsningsrækken som bogen har titlen *Karl Marx i tilbageblik efter Murens fald*. Det er i flere henseender en mærkelig bog. Den rummer ikke - som titlen kunne forlede en til at tro - sammenhængende refleksioner over Marx og socialismen efter Murens fald. Ej heller gøres der noget forsøg på at sætte Marx' teorier i relation til den nutidige samfundsvidenskabelige teoriudvikling og diskussion, således som denne for eksempel folder sig ud i Giddens', Cohen's, Elster's, Olin Wright's og mange andres gentagne livtag med Marx. Der er heller ikke tale om nogen generel introduktion til Marx a la McLellan eller herhjemme Jørgen K. Bukdahl. Bogen er primært en blanding af en forsinket programmerklæring og et tilbageskuende forsvar for den kapitallogiske grundposition, som den for eksempel kom til udtryk i Schanz' gamle bog fra 1973 *Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status*.

Bogens mest interessante afsnit er måske nok Schanz' refleksioner over 68-studenternes Marx-læsning og hans præcisering af den kapitallogiske grundposition. Han fremhæver her to vigtige „momenter“: For det første, at „det marxske teorikorpus blev revet fri af indlejringen i 'marxismens historie'“ (p.

56) og, for det andet, bruddet med den forestilling, at der var en kontinuitet i Marx' forfatterskab (p. 58).

Det første indebar en løsrivelse af teorien fra hele den politiske tradition, som Schanz i dag meget bekvemt sidestiller med „den institutionaliserede partikommunisme“ (se for eksempel p. 56). Det er bemærkelsesværdigt, at Schanz helt og aldeles abstraherer fra den socialdemokratiske tradition. Han hævder i den forbindelse, at socialdemokraterne brød med marxismen allerede efter Første Verdenskrig (p. 44). Dette er simpelthen ikke rigtigt. I hele mellemkrigsperioden vedkendte en række fremtrædende socialdemokratiske teoretikere som for eksempel Karl Kautsky (der var aktiv frem til sin død i 1938), Rudolf Hilferding, Otto Bauer, Max Adler og Karl Renner sig arven fra Marx, idet de samtidig forsøgte at videreudvikle teorien i et forsøg på at tackle nye problemstillinger som stat og nation, organiseret kapitalisme og fascisme. Endnu under krigen i emigrationen og i de illegale bevægelser fastholdt man marxismen. Det samme var tilfældet i de første efterkrigsår. Først den kolde krig kvalte for alvor den socialdemokratiske marxisme.

Schanz er imidlertid totalt uinteressert i det, der har været arbejderbevægelsens og socialismens hovedtradition. Han er fundamentalt a-politisk, og der er i den ekstreme kapitallogiske position indbygget en tendens til handlingslammelse og politisk impotens. Da jeg i 1976 påpegede dette, vakte det megen fortørnelse og vrede. I dag - i det ideologiske klima efter Murens fald - fremhæver Schanz selv helt eksplicit og med tydelig tilfredshed den manglende politiske dimension (se for eksempel pp. 8 og 64).

Det andet forhold, som Schanz fremhæver, er bruddet med kontinuitetsforestillingen. Bag denne formulering gemmer sig den kapitallogiske forkastelse af en generel historisk materialisme og ophøjelsen af kritikken af den politiske økonomi til det eneste værdifulde element i „det marxske teorikorpus“. Schanz skildrer selv de unge kapitallogikers forventninger og begejstring her: „vi - var af den opfattelse, at Marx havde noget vigtigt at sige til nutiden. Noget som aldrig før var set i tolkninger af ham ...“ (p. 62). Marx havde en teori som rummede „indløsningen på de afsløringsforventninger, vi havde ... Vi opdagede, at radikaliteten, ja selve grundideen hos den sene Marx var overset. Nøglen til en forståelse af kapitalismen lå ikke i et eller andet klassekampdogme, heller ikke i de generelle historiematerialistiske teser om historiens udvikling, men ... i ... vareformen eller rettere: værdiformerne“ (p. 63).

Nøgleordet her er „afsløringsforventninger“, og hovedpointen er fremhævelsen af det aldeles nye og enestående: den tolkning af Marx, som aldrig før var set, den „grundide“ hos Marx, som først 68-studerne i Frankfurt, Berlin og Århus havde begrebet. Som en praktisk forudsætning for denne enestående indsigt fremhæver Schanz det forhold, at først 68-generationens intellektuelle kendte alle teksterne. Det var derfor vigtigt her at udvise „text-respekt“ (p. 11). Opgaven blev rent konkret at „oparbejde“ hvad Marx „faktisk“ havde skrevet. Marx-tolkningen, ja al forskning, blev nu til Marx-filologi.

Schanz fremstiller de unge 68-intellektuelles Marx-tolkning som et opgør med partikommunismens reduktion af marxismen til „legitimationsvidenskab“.

Så vidt, så godt. Hvad Schanz og andre ledende kapitallogikere overså, var, at de *selv* indstiftede en ny ortodoksi af elitært tilsnit. Med en forbløffende frejdighed og arrogance forkyndte de, at ingen teoretikere i hele arbejderbevægelsens og socialismens tradition havde forstået Marx rigtigt. De hævdede desuden, at samtlige teorier og opfattelser i „den borgerlige videnskab“ var uinteressante, fordi de ikke havde del i den helt enestående indsigt, „afsløringen“, som alene kapitallogikerne havde været i stand til at „oparbejde“ gennem deres intense studier af teksterne.

Opfattelsen var endelig også forskningslammende. „Sandheden“ var jo givet een gang for alle i og med den store „afsløring“, som Marx havde foretaget. Hvad kunne man ret beset føje til her? Medens for eksempel Althusser-skolen dog trods alt både internationalt og herhjemme kunne inspirere til god, gedigen samfundsforskning, så er det vanskeligt at udpege eksempler på god samfundsvidenskabelig forskning, som bygger på den kapitallogiske grundopfattelse.

Men Schanz fastholder altså i 1994 det helt enestående og fantastiske i den kapitallogiske position fra 1970'erne. Hele resten af bogen er struktureret med henblik på at demonstrere dette. Med udgangspunkt i en fase-opdeling af Marx' skrifter (pp. 66-67) argumenterer Schanz først for den historiske materialismes utilstrækkelighed, ja, umulighed, og dens uforenelighed med hvad Marx „egentlig har ment“ (pp. 69-96) og, for det andet, fremlægger han sin egen opfattelse - som er en genfremsættelse af opfattelsen og argumentationen fra 1970'erne - af kritikken af den politiske økonomi som det eneste værdifulde element i Marx' „teorikorpus“ (pp. 97-146).

Første led er således nedgøringen af den historiske materialisme, ikke blot af dens perverterede udformning i den sovjetiske legitimationsvidenskab, men af enhver historisk materialisme overhovedet, også som den forefindes hos Marx. Kritikken her føres igennem ud fra udplukkede passager fra især „Tyske Ideologi“ og 1859-Forordet. Den historiske materialisme er for det første, erklærer Schanz, en „historiefilosofisk determinisme“ (p. 11), som udelader „kontingensen i historien“ (p. 93). Schanz tager her overhovedet ikke stilling til Marx' egne gentagne explicitte tilbagevisninger i „Den Hellige Familie“ og „Tyske Ideologi“ af netop en sådan historiefilosofisk determinisme. Historien har ikke noget iboende formål, historien er blot den ene generation, der følger efter den anden, erklærer Marx igen og igen.

Fundamentalt forstår Schanz åbenbart slet ikke Marx' forsøg på teoretisk at spænde over såvel sociale aktører som sociale strukturer samt forholdet mellem aktørernes valg og handlinger og de samfundsmæssige forhold. Marx er en af de teoretikere som klarest så og som fra et tidligt tidspunkt (længe før Giddens, for eksempel) forsøgte at tackle den struktur-aktør problematik, som stadig er så central i den samfundsvidenskabelige forskning, teoriudvikling og diskussion.

Et andet tilbagevendende tema i Schanz' kritik af Marx' historiske materialisme er Marx' angivelige blindhed for „det kulturelle“, specielt „den kulturelle modernitet“ (se for eksempel pp. 81, 87, 88, 90, 91, 112 og 151). I

den forbindelse inddrager Schanz som støtte i sin argumentation Habermas' Marx-kritik (p. 88). Hvad såvel Habermas som Schanz overser, er det forhold, at meget af det, som de kalder „interaktion“, „kommunikation“ (Habermas) eller „kultur“ (Schanz) hos Marx er indbygget i begreberne „produktivkræfter“ og „produktionsforhold“. De foretager først en kraftig reduktion af Marx og postulerer så bagefter en mangel.

En tredje hovedtanke er det Schanz, kalder den „universalhistoriske konstant i determinationsformerne“ (p. 92). Man kan slet ikke operere med så universelle kategorier, siger han. Schanz overser her tydeligvis, at Marx opererer med forskellige abstraktionsniveauer. Marx' generelle historiske materialisme kan opfattes som et Thomas Kuhn'sk „paradigme“ eller et „forskningsprogram“ i Imre Lakatos' forstand rummende de mest basale begreber - som nødvendigvis på det niveau må være meget abstrakte og universelle - og en række grundantagelser. Dette „forskningsprogram“ er så for Marx udgangspunktet for forskningen - Marx taler selv om „ledetråde“. Selve forskningsprocessen indebærer en fremadskridende konkretisering af modeller og begreber samt formulering af en række hypoteser og har sin fortsættelse i den konkrete empiriske forskning. I sit totale „teorikorpus“ og hele videnskabelige aktivitet forsøgte Marx også at bevæge sig frem og tilbage mellem niveauerne i det angivne abstraktionshierarki. Men alt dette interesserer ikke Schanz. Han har nemlig et helt andet bud på videnskab. Og hermed er vi nået til kritikken af den politiske økonomi som forstået af Schanz.

Det helt afgørende her er den oven for omtalte forestilling om den enestående indsigt, „afsløringen“, hvis indhold Schanz sammenfatter på følgende måde: „der er en hidtil uforklaret og uopdaget logik, der gør sig gældende - værdiformslogikken ... Der sættes så at sige en ordnings- og bevægelseslogik ... i verden i og med, at der produceres og byttes varer ... En blind social ordnings- og bevægelsesform med en selvfordrejende ideologi bliver resultatet af varelogikken, når den er sat i værk“ (pp. 120-121).

Schanz' kapital-læsning er naturligvis i sig selv diskutabel, lige som man kan diskutere, hvad man i grunden skal stille op med en indsigt som den angivne. Pointen i sammenhængen her er imidlertid den helt anderledes opfattelse af videnskab: Videnskab er for Schanz en indsigt, som man kommer til gennem studiet af Marx' tekster, og indsigten har karakter af en „afsløring“. Der er således slet ikke brug for forskningsprogrammer, modeller og hypoteser - eller for konkret forskning! Dette er den ene hovedårsag til Schanz' ubekymrede og gentagne afvisning af enhver historisk materialisme overhovedet.

Den anden årsag er selve selvforståelsen: Hvis kapitallogikerne indrømmede den historiske materialisme en berettigelse ved siden af kritikken af den politiske økonomi, ville de hermed underminere deres eget krav på at være i besiddelse af en helt enestående indsigt. Mange andre i traditionen før dem havde jo arbejdet med at udvikle den historiske materialisme. Deres påstand om at være i besiddelse af den helt enestående indsigt bygger netop på postulatet om kritikken af den politiske økonomi som det eneste værdifulde i hele det marx'ske „teorikorpus“ med samt deres ledsagende påstand om de hidtil

ikke tilgængelige tekster som en helt nødvendig forudsætning for at kunne tilegne sig kritikken af den politiske økonomi.

Bogen slutter med nogle betragtninger om kapitalismen i dag og socialismens fremtidsudsigter (pp. 143 ff og 153). I den moderne kapitalisme er der ifølge Schanz ingen fattigdom og elendighed, ingen interessemodsætninger og konflikter, ingen udbytning og undertrykkelse - måske dog, tilføjer Schanz forsigtigt, alligevel lidt i „randområderne“ og „partielt“ i centrene (p. 144). Men generelt er kapitalismen karakteriseret ved harmoni og velstand og tillige justeret og inddæmnet af en „moderne kultur“ (pp. 144 og 153). Her afsløres det også, hvorfor Schanz igen og igen bebrejder Marx hans angivelige mangel på kulturbegreb. Den „moderne kultur“ indebærer for Schanz en vigtig inddæmning og regulering af den rå kapitalisme. Politisk aktion er her erstattet af en vag „kultur“-kritik.

Hvad socialismen angår, så er den brudt sammen med Sovjetunionens sammenbrud (pp. 12 og 143). Det forhold, at Schanz så andre steder i bogen karakteriserer Sovjetunionens økonomiske og sociale system som „statskapitalisme“ (se for eksempel pp. 112 og 142), giver ham ikke anledning til blot et øjeblik eftertanke: Hvorledes kan et sammenbrud af et statskapitalistisk system være identisk med „socialismens sammenbrud“? Nej, socialismen er totalt forsvundet som alternativ og korrektur (p. 15), ja, mere end det: Socialismen var altid en misforståelse. Socialisme kan aldrig realiseres (p. 143).

Dette er jo ganske utroligt: Den person der i 1970'erne fremstod som den studentikose venstrefløjs åndelige guru, og som blev citeret igen og igen, når teksterne skulle udlægges på den „rigtige“ måde, undsiger her helt og aldeles socialismen som projekt, samtidig med at han idylliserer kapitalismen. Han synger i dag frejdigt med i tidens store kor om „socialismens sammenbrud“ og kapitalismens fortræffelighed og eviggyldighed. Og tilbage af den gamle kritik er blot lidt uforpligtende snak om „modernitet“, „kultur“ og „civilsamfund“.

Schanz har med denne bog ikke blot rejst et mindesmærke over sig selv og kapitallogikken, men tillige også et mindesmærke over den generation, hvoraf så utroligt mange kun alt for let og hastigt flygtede fra deres ungdoms idealer, da vinden begyndte at blæse koldt fra højre.

Curt Sørensen
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Stig Hjarvard, *Internationale TV-nyheder*, København: Akademisk Forlag, 1995.

Bogen er det afsluttende led i Stig Hjarvards ph.d.-uddannelse, og som sådan afspejler den en grundig indsats over for et særdeles relevant fænomen. Alle TV-stationer er afhængige af den internationale nyhedsformidling, i det om-